

Tamara Spasojević

OBRAZOVANJE I KULTURNI RAZVITAK JEVREJSKIH ŽENA U SRBIJI OD DRUGE POLOVINE XIX VEKA DO 1941.

Rezime: Rad predstavlja pregled kulturnog razvitka i obrazovanja jevrejskih žena u Srbiji od druge polovine XIX veka do 1941. Osnovna ideja rada je da prikaže borbu jevrejskih žena za emancipaciju uprkos suprotstavljanju tradicionalnim vrednostima patrijarhalne sredine u kojoj su živele. Rad prati osnovno, srednjoškolsko i univerzitetsko obrazovanje jevrejskih žena, a posebna pažnja usmerena je na delatnosti Jevrejskog ženskog društva u Beogradu kao prvog ženskog društva u Srbiji, koje je bilo zaslužno i za osnivanje Ženske radeničke škole, ali i za obrazovanje jevrejskih žena uopšte. U radu su date i kratke biografije žena, koje su svojim ličnim primerom i zalaganjem utrle put emancipaciji mnogih jevrejskih žena: Jelene de Majo, Estire Kalmić-Ruso, Pauline Lebl-Albala, Olge Alkalaj...

Ključne reči: Srbija, jevrejske žene, obrazovanje, emancipacija, Jevrejsko žensko društvo

Uvod

Ovaj rad se bavi obrazovanjem i kulturnim razvojem jevrejskih žena u Srbiji. Za ovu temu smo se odlučili zbog toga što je položaj jevrejskih žena u našoj zemlji bio otežan ne samo zato što su žene, već i zato što su pripadnice druge veroispovesti/narodnosti. Kroz rad se prati položaj jevrejskih žena u porodici i zajednici, njihovo obrazovanje, delovanje jevrejskih ženskih društava, a pored toga, dat je i prikaz dve važne jevrejske ženske škole u Beogradu – osnovne i zanatske škole. Posebnu pažnju smo posvetili pojedinim ženama koje su dale izuzetan doprinos obrazovanju jevrejskih žena, i žena uopšte, i onima koje su uspele da izađu iz svoje konzervativne sredine i da se dokažu u javnoj sferi.

Za izradu rada su, u većoj meri, korišćeni izvori i literatura koji se mogu naći u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu. Pored toga, od velike pomoći bili su i fondovi Arhiva Jugoslavije i Pedagoškog muzeja u Beogradu. Osnovni cilj nam je bio da se prikaže nastanak jevrejskih ženskih škola, njihov razvoj, kao i razvoj obrazovanja jevrejskih žena u našoj zemlji. Najviše pažnje smo posvetili jevrejskoj zajednici u Beogradu, kao najbrojnijoj i najorganizovanijoj jevrejskoj zajednici u Srbiji. Prostor Vojvodine nije obuhvaćen ovim radom, jer smo smatrali da, zbog svoje specifičnosti, taj prostor treba da bude predmet posebnog rada.

Rad prati period od druge polovine XIX veka pa do 1941. Taj vremenski okvir je postavljen zato što se, u drugoj polovini XIX veka, dešavaju krupne društvene promene u Srbiji, koje su za posledicu imale i promene u životu jevrejske žene. One tada izlaze iz svog konzervativnog okruženja, otvara se jevrejska ženska osnovna škola, počinje da se obraća veća pažnja na obrazovanje ženske dece. Analiza obrazovanja jevrejskih žena, u ovom radu, završava se sa 1941, kada se brutalno prekidaju sve aktivnosti jevrejske zajednice, a samim tim i jevrejskih žena.

Naseljavanje Jevreja u Srbiji i njihov položaj

Splet istorijskih događaja doveo je do naseljavanja Jevreja u Srbiji. Jevreji koji su se naselili u Srbiji su se među sobom razlikovali po kulturi, tradiciji, jeziku. Španski Jevreji, Sefardi, došli su na Balkansko poluostrvo nakon što su kraljevskim ukazom proterani iz Španije 1492. Nemački Jevreji, Aškenazi, prognani su iz Ugarske za vreme kralja Lajoša 1376. Najveću i najorganizovaniju zajednicu u Srbiji, Jevreji su osnovali u Beogradu. Aškenazi su živeli u različitim delovima grada i nikada nisu formirali kompaktnu celinu, dok su Sefardi uglavnom naseljavali Jaliju (Dorćol). Jaliju su sačinjavale Jevrejska, Solunska, Princa Evgenija i Avramova ulica. Tu su se nalazile sinagoga i jevrejska opština. Jevrejske kuće bile su male sa niskim prozorima i vratima i malim dvorištima koja su bila vezana uskim prolazom do susedne kuće.¹

Pravni i ekonomski položaj Jevreja u Srbiji se može pratiti počev od XVI veka na osnovu turskih, austrijskih i ugarskih izvora. Domaća arhivska građa iz XIX veka sadrži najviše podataka o borbi Jevreja za gra-

¹Jovanka Veselinović, „Jevrejska žena u Beogradu od druge polovine 19. veka do Drugog svetskog rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 486.

đanska prava.² Hatišerifom iz 1830, Jevrejima je priznata ravnopravnost sa ostalim građanima i dopušteno im je da se naseljavaju i trguju po celoj Srbiji. Ta prava knez Miloš Obrenović im nikada nije uskratio. Međutim, pošto su se Jevreji u Srbiji uglavnom bavili trgovinom, pojedini srpski trgovci povelili su kampanju protiv jevrejskog stanovništva kako bi se oslobodili konkurencije. Pod pritiskom tih trgovaca, ustavobraniteljska vlada je 1846. godine izdala naređenje kojim se Jevrejima zabranjuje stanovanje i posedovanje imovine u unutrašnjosti. To je dovelo do toga da se većina Jevreja iz Šapca, Smedereva i Požarevca doseli u Beograd. Jevrejima su na kratko vraćena prava u vreme druge vladavine Miloša Obrenovića 1859, ali njegov sin Mihailo, koji ga nasleđuje 1860, nije sledio očevu politiku prema jevrejskom stanovništvu. Ponovo je 1860. došlo do progona jevrejskih porodica iz unutrašnjosti Srbije.³ Takvo stanje potrajalo je do 1878. kada su odluke Berlinskog kongresa obavezale Kneževinu Srbiju, kao i ostale balkanske zemlje, da Jevrejima prizna sva građanska prava. To je definitivno utvrđeno Ustavom iz 1888. Od tada Jevreji ravnopravno učestvuju u društvenom, ekonomskom pa i političkom životu Srbije. Osnivaju se nove jevrejske opštine u Šapcu, Smederevu, Požarevcu, Nišu, Pirotu, Leskovcu, kasnije i u Novom Pazaru. Odnosi između jevrejskog i srpskog stanovništva vremenom se poboljšavaju i postaju naročito bliski nakon masovnog učestvovanja Jevreja u ratovima koje je vodila Srbija u drugoj polovini XIX i prvoj polovini XX veka. Istovremeno u svakodnevnom govoru Jevreja počinje da prevladava srpski jezik, a jevrejska deca počinju da pohađaju srpske škole.⁴

Položaj i porodično vaspitanje jevrejskih žena

Starojevrejsko društvo bilo je izrazito patrijarhalno. Propisi vere su štitili ženu od samovolje i grubosti muža, ali je i pored preciziranja prava žena u ekonomskom i moralnom smislu postojao i niz diskriminativnih propisa. Kada se govori o verskom životu, žene su tokom verske službe stajale u ograđenom prostoru u sinagogi i nisu uzimale učešća u službi. Pojedini rabini su, u svojim spisima, negativno opisivali karakter žena, pa je u II veku nastala jedna molitva u kojoj se pobožni Jevreji zahvaljuju bogu što nisu rođeni kao žene. Sa druge strane, postoji talmudski

²Židovi na tlu Jugoslavije (katalog izložbe), Zagreb, 1988, str. 122–123.

³Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd, 1926, str. 78–81.

⁴Židovi na tlu Jugoslavije (katalog izložbe), Zagreb, 1988, str. 123–124.

propis po kome muškarac treba da voli svoju ženu kao sebe i da je poštuje više nego sebe.⁵

Žena je, pre svega, posmatrana kroz prizmu porodice i domaćinstva. Nadrabin s početka XX veka Hinko Urbah o ženama kaže: "Već od najstarijih vremena gledamo u ženi najkrasniji cvet stvorenja, koja muža zadovoljava ugodnim glasom, lepim stasom, dražesnom vanjštinom i posebnom atmosferom mirisa i miline, ali u prvom redu dubinom duše i osećaja, te potpunom odanošću prema mužu, deci i kućanstvu".⁶

Jevrejska porodica je bila patrijarhalna, međutim u tom patrijarhalnom odnosu naziru se tragovi matrijarhata koji se ogledaju u matrilearnom računanju srodstva i jasno izraženom shvatanju da muž kao „glava porodice“ treba da bude nesebičan i pažljiv prema supruzi i deci.⁷ Po propisima vere, muž je dužan da supruzi obezbedi srećan život, da je darežljiv i da je poštuje, ali isto tako ne sme slepo slediti svaki njen hir. Muž ne sme tražiti od supruge da radi teške fizičke poslove, ali je ne treba ostaviti ni u besposlici, jer je besposlica uzrok grešnim mislima i raskalašnostima. Iz tog razloga, jevrejski verski učenjaci su propisali čitav niz kućnih poslova koje žena treba svakodnevno da obavlja.⁸

Prava i dužnosti u intimnom odnosu između žene i muškarca su opisani u Talmudu. Za razliku od hrišćanskog učenja po kome seksualnost proističe iz prvobitnog greha, u judaizmu je seksualni akt bogougodno delo (*micva*) sve dok je u skladu sa običajnim normama. Seksualni akt postaje greh samo u običajno neprihvatljivoj vezi. Brak bez dece smatran je nasrećnim, ali funkcija intimnog odnosa bračnih supružnika nije svedena samo na potomstvo. Radi očuvanja kontinuiteta intimne veze, a imajući u vidu slučajeve u kojima je fizičko stanje žene upućivalo na moguću zdravstvenu opasnost od nove trudnoće, judaizam je dozvoljavao neku vrstu kontraceptivnih sredstava namenjenih ženama. Takođe, po jevrejskim propisima, abortus je bio apsolutno dozvoljen, ako je život žene bio u pitanju. Rođenje deteta, pre svega muškog, bio je veliki događaj. Postojao je običaj *šolem zahor*, dobrodošlica muškom detetu, ali ovaj običaj nije imao za cilj da podstakne različit emocionalni odnos prema muškoj i

⁵Vidosava Nedomački, *Judaizam*, Beograd, 1968. (u rukopisu), str. 187–188.

⁶Hinko Urbah, „Položaj jevrejske žene“, *Jevrejski almanah Saveza rabina SHS*, Vršac, 1927, str. 64.

⁷Milica Mihailović, Vojislava Radovanović, *Životni ciklus–običaji kod Jevreja*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1998, str. 13.

⁸Hinko Urbah, n.d., str. 73.

ženskoj deci, jer Talmud strogo zabranjuje neuravnoteženo pokazivanje osećanja prema sinovima i ćerkama.⁹

U jevrejskom običajnom pravu je postojao običaj leviratskog braka. Termin *levir* znači dever i označava bračnu vezu između žene čiji je muž umro i njegovog rođenog brata. Ova obaveza je važila samo kada pokojnik nije imao dece. Uporedo sa ovim običajem postojao je i običaj *halica*, oslobođanje žene, kada dever može osloboditi ženu obaveze sklapanja braka sa njim. U kasnijem periodu, običaj leviratskog braka potpuno je napušten.¹⁰

Sa jedne strane, žena je bila u senci muškarca, oca, brata ili muža, ali sa druge strane, položaj žene nije bio tako inferioran. Po tradicionalnim shvatanjima muškarac je bio nosilac socijalne i duhovne kulture jevrejskog društva, ali je žena bila neprikosnoveni „stub kuće“. Uloga žene nije se svodila samo na uobičajeno održavanje kuće i domaćinstva, već i vaspitavanje dece u jevrejskom duhu, poznavanja svih praznika i obreda i preciznih verskih propisa o ishrani. Muško neverstvo, grubost, seksualno zapostavljanje i nebriga za ženu bili su neprihvatljivi po Talmudu i podložni društvenoj osudi. Porodica je smatrana za stub očuvanja kulturnih i tradicionalnih vrednosti pa su i muškarcima i ženama bile propisane jasne uloge i dužnosti.¹¹

Pomenuti nadržabin Hinko Urbah smatra da je položaj žena u jevrejskoj zajednici obezbeđen ne samo sa pravnog, već i humanog gledišta, mada ističe da postoje neki pravni nedostaci. Na primer, majka i njena porodica nemaju pravo nasledstva, ćerke mogu nasleđivati imovinu roditelja samo ako nemaju braće, a osim toga žena je bila samo „pasivan objekat ženidbe i rastave“, koju nije mogla dobiti bez pristanka muža.¹² Roditelji su devojci nalazili muža i nije se tražio njen pristanak. Udajom bi se poravio položaj žene jer je, kao supruga, a naročito kao majka, jevrejska žena imala znatno veći ugled. Mogla se slobodnije kretati i samostalno upravljati kućanstvom. Brak je smatran svetinjom i razvodi su bili retki.¹³ Razvod braka vršio je rabinski sud i po verskim propisima razvod je promena koju „daje“ muž, a žena je „prima“. Na prelazu iz X u XI vek donet je propis po kome muž nije mogao dobiti razvod braka bez saglasnosti žene.

⁹Milica Mihailović, Vojislava Radovanović, n.d., str. 13, 16, 28, 29.

¹⁰Isto, str. 39–40.

¹¹Isto, str. 53, 55.

¹²Hinko Urbah, n.d., str. 74.

¹³Jelena Demajo, „Kulturni razvitak jevrejske žene u Srbiji“, *Jevrejski pregled*, 9–10, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1974, str. 35.

Razvod su mogli da traže i muškarac i žena.¹⁴ Uprkos verskim propisima, razvedena žena bila je u teškom položaju i nigde je nisu rado primali, a roditelji i rodbina bi je osuđivali.¹⁵

U jevrejskim kućama živelo se skromno, patrijarhalno i pobožno. Negovali su se jevrejski običaji, rituali i vera. Postoji malo podataka o položaju jevrejske žene u Srbiji od naseljavanja pa do sredine XIX veka, ali se njihov položaj nije mnogo razlikovao od položaja srpske žene, kako u pogledu patrijarhalnog vaspitanja tako i u pogledu emancipacije i obrazovanja. Većina je živela onako kako je zapisano u Talmudu, gde su navedene tri verske dužnosti za žene. Prva dužnost odnosila se na čistoću braka, druga na čistoću stola po propisima vere i treća se odnosila na paljenje sveća u kući u vreme praznika i subotom. Iako su živele po propisima Talmuda, ženama nije dozvoljeno da se bave proučavanjem Tore i Talmuda. Uprkos toj zabrani, ipak je bilo žena koje su dobro poznavale talmudske discipline. Do druge polovine XIX veka u Srbiji, jevrejske devojke vaspitavane su da, pre svega, budu dobre supruge i domaćice. Devojke iz bogatih porodica nisu se razlikovale od onih iz siromašnih, i jedne i druge nosile su nošnje i pokrivalo kose. Kretale su se isključivo u krugu porodice i rodbine. Izlazile su samo u vreme praznika i to po danu. Uveče, na poselima, mlade devojke bi se zabavljale odvojeno. Žensko dete smatrano je za veliku brigu i teret, kao i u srpskim porodicama. Ženskom detetu se nije pridavala veća pažnja. Roditelji su u njihovo ime sklapali brakove i nalazili im muževe.¹⁶

Situacija se promenila u drugoj polovini XIX veka kada je, posle odlaska Turaka, došlo do krupnih društvenih promena u Beogradu. Ove promene su pogodile i jevrejsku zajednicu. Jevrejske devojke počinju više da izlaze, napuštaju staru nošnju i pokrivanje kose.¹⁷ Srpska i evropska moda postepeno je ulazila i u jevrejske domove. Tada se pominju i prve zabave sa igrankama. Devojke počinju slobodnije da se kreću i da upoznaju mladiće, a roditelji sve češće uzimaju u obzir mišljenje ćerke prilikom udaje. Osamdesetih godina XIX veka, pojedine bogatije jevrejske porodice počinju da se iz Jalije iseljavaju u varoš. Jevrejske žene i devojke su tako došle u dodir sa širim srpskim krugovima. Javile su se razlike u odevanju, ali i načinu života između bogatih i siromašnih jevrejskih žena. Međutim, najveći problem jevrejske žene u Srbiji bila je njena nemogućnost

¹⁴Milica Mihailović, Vojislava Radovanović, n.d., str. 41, 42, 54.

¹⁵Jelena Demajo, n.d., str. 35.

¹⁶Jovanka Veselinović, n.d., str. 486–487; Jelena Demajo, n.d., str. 35.

¹⁷Jovanka Veselinović, n.d., str. 487.

da se samostalno izdržava. Krajem XIX veka, jevrejske žene su počele da se bave vezenjem i šivenjem, pa su prodavanjem odeće mogle da zarade nešto novca. Najznačajnija promena nastupila je u prosvetnim prilikama i po pitanju obrazovanja jevrejske ženske dece od 60-ih godina XIX veka. Kako su jevrejske žene počele više da se obrazuju i kulturno razvijaju, tako je i njihova pobožnost počela da popušta. Tradicija je još uvek igrala veliku ulogu i njihovim životima, ali se na mnoga verska ograničenja znatno drugačije gledalo. Težnja za stalnim kulturnim razvitkom bila je prisutnija kod žena koje su poticale iz intelektualnih porodica. Ostale su, u većoj meri, udajom gubile interesovanje za dalje usavršavanje. Razvitak jevrejske žene u XX veku kreće se uporedo sa razvitkom srpske žene, tako da se među Jevrejka, kao i među Srpkinja, mogu naći uspešne i obrazovane žene, lekarke, književnice, pravnice, profesorke.¹⁸

Osnovno obrazovanje

U XIX veku u Srbiji se potpuno zanemarivalo i ignorisalo pitanje školovanja ženske dece. Ustrojenijem učilišnog nastavljenija iz 1844. prvi put se u zakonu pomenulo obrazovanje ženske dece, ali nije bila utvrđena školska obaveza. Prema članu 18, nalaže se da se ženska deca mogu školovati samo do svoje desete godine. Osim toga, predviđa se otvaranje ženskih škola u varošima. Prema Zakonu iz 1857, naređuje se da ženska deca ne mogu posle desete godine ići zajedno u školu sa muškom. Pored pasivnosti prosvetnih vlasti, primetna je i nezainteresovanost samog stanovništva za školsko obrazovanje ženske dece. Od 1846. do 1858. osnovano je samo 18 ženskih škola. Za ženske osnovne škole, 1860. je utvrđeno da traju pet godina. Muških osnovnih škola, u Srbiji 1900. godine, bilo je 936, a ženskih 165. Srednjih škola za žensku decu nije bilo pre 1863.¹⁹ Prva ženska osnovna škola otvorena je u Paraćinu 1845, a sledeće godine u Beogradu. Nastavni planovi u muškim i ženskim školama su se razlikovali, na primer, u ženskim osnovnim školama dominirali su ženski ručni radovi, a gramatika i zemljopis se nisu izučavali. Planovi su izjednačeni 1871.²⁰ Broj učenica bio je znatno veći u gradovima, tako se u školskoj

¹⁸Jelena Demajo, n.d., str. 36, 38, 40, 41.

¹⁹Nedeljko Trnavac, „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 56–61.

²⁰Maja Nikolova, „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 74–75.

1874/1875. na sto upisanih dečaka u gradovima školovalo pedeset devojčica, a u selima samo dve. Na primer, navedene školske godine, bilo je 24.439 učenika i samo 3.861 učenica.²¹ Početkom XX veka (1904), donet je Zakon o narodnim školama koji je predviđao postojanje zabavišta, osnovnih škola i produžnih škola. U zabavištima je predviđeno da se vaspitavaju muška i ženska deca od četvrte do sedme godine. U mestima gde nije bilo zabavišta predviđeno je otvaranje pripravnog razreda. Osnovne škole treba obavezno da pohađaju sva deca, varoška kada napune sedam, a seoska kada napune osam godina. Osnovna škola trajala je šest godina, a tamo gde nije bilo petog i šestog razreda otvarane su produžne škole.²² Zakonom iz 1929. izjednačene su sve osnovne škole u Kraljevini Jugoslaviji i uvedeno je obavezno osmogodišnje školovanje.²³

Jevrejska ženska deca, do sredine XIX veka, nisu u većem broju pohađala srpske škole, jer su se jevrejske porodice starale, pre svega, o obrazovanju muške dece. Dečaci su odlazili u srpske škole, ali su istovremeno pohađali i jevrejsku školu. Prilikom upisivanja muškog deteta u školu, priređivana je svetkovina u roditeljskom domu.²⁴

U prvoj polovini XIX veka, jevrejske škole otvorene u Beogradu bile su verske škole u kojima se, gotovo isključivo, izučavala jevrejska književnost na španskom, kao nastavnom jeziku. Te škole su pohađala isključivo muška deca. Devojčice nisu pohađale školu, ali su neke izražavale želju da se opismene. One su učile u porodičnom krugu od nekog učenog člana te porodice. Šezdesetih godina XIX veka, Sefardi su u Beogradu osnovali mušku osnovnu školu sa sedam razreda. Tek u poslednjem razredu učio se srpski jezik.²⁵ Kako bi jevrejskoj deci bilo omogućeno da pohađaju srpske osnovne škole, otvoren je u srpskoj osnovnoj školi u dunavskom kraju pripralni razred za jevrejsku decu sa Dorćola. Cilj ovog razreda bio je da jevrejska deca ovladaju srpskim jezikom kako bi mogla nesmetano da

²¹Владимир Грујић, Основношколско образовање и васпитање у Србији до стицања државне независности, Српска академија наука и уметности, Београд, 1994, стр. 92.

²²Двадесет шест деценија прве школе у Србији, Београд 1978, стр. 56.

²³Isto, str. 98.

²⁴Vesna Rakić, „Jevrejske škole u Beogradu do 1941“, *Zbornik 6, Jevrejski istorijski muzej*, Beograd, 1992, str. 335.

²⁵Dušan Sindik, „O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku“, *Jevrejski almanah 1961–62, Savez jevrejskih opština Jugoslavije*, Beograd, 1962, str. 98–99; Vesna Rakić, „Jevrejske škole u Beogradu do 1941“, *Zbornik 6, Jevrejski istorijski muzej*, Beograd, 1992, str. 327, 330.

prate nastavu kada pođu u prvi razred. Takav priprema razred za mušku decu vodio je učitelj Moša Pinto, a za žensku učiteljica Estira Ruso.²⁶

Jedan od osnovnih problema obrazovanja jevrejske dece bilo je nepoznavanje srpskog jezika. Zato se Jevrejska opština u Beogradu obratila Upravi varoši sa molbom da im ministar prosvete i crkvenih dela dozvoli osnivanje jevrejske osnovne škole na Jaliji u kojoj bi srpski učitelji predavali sve predmete na srpskom jeziku, osim verskih predmeta. Pošto je Uprava varoši prosledila Ministarstvu molbu, ministar je odobrio otvaranje jedne muške i jedne ženske jevrejske osnovne škole.²⁷ Osamdesetih godina XIX veka, gotovo sva jevrejska deca govorila su srpski jezik i učila iz srpskih knjiga.²⁸ Jevrejska deca su u poslednjoj deceniji XIX veka, u velikoj većini, pohađala srpske državne škole, ali su uporedo išla i u jevrejske škole na časove veronauke i hebrejskog jezika. Takve jevrejske škole postojale su u Beogradu, Šapcu, Pirotu i drugim mestima.²⁹ U Beogradu, najveći broj jevrejske dece pohađao je osnovnu školu dunavskog kraja i osnovnu školu kod Saborne crkve, koja je kasnije dobila ime „Kralj Petar“. Na osnovu popisa učenika i učenica koji su završili četvrti razred u mešovitoj osnovnoj školi kod Saborne crkve u periodu od školske 1919/1920. do 1940/1941, može se zaključiti da je broj muške i ženke dece bio približno jednak. Ista je situacija i sa odnosom broja jevrejskih učenika i učenica.³⁰

Šk. god.	Ukupan broj učenika	Ukupan broj učenica	Učenici jevrejskog porekla	Učenice jevrejskog porekla
1919/1920.	29	65	10	7
1920/1921.	53	45	12	9
1921/1922.	62	63	8	9
1922/1923.	56	52	2	6
1923/1924.	46	62	1	7
1924/1925.	55	49	11	7
1925/1926.	70	101	5	15

²⁶Božidar Kovačević, „O Jevrejima u Srbiji (od XVIII do početka XX veka)“, *Jevrejski almanah 1959–60*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1960, str. 112.

²⁷V. Rakić, n.d., str. 334.

²⁸Jelena Demajo, n.d., str. 40.

²⁹Krinka Vidaković, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 36–38.

³⁰Двадесет шест деценија прве школе у Србији, Београд 1978, стр. 118–133.

1926/1927.	31	37	3	2
1927/1928.	33	30	7	4
1928/1929.	44	17	10	1
1929/1930.	69	52	6	7
1930/1931.	66	76	8	10
1931/1932.	70	9	/	11
1932/1933.	92	75	11	10
1933/1934.	80	62	9	4
1934/1935.	54	55	3	4
1935/1936.	105	75	9	10
1936/1937.	67	80	3	8
1937/1938.	78	71	11	10
1938/1939.	67	65	12	9
1939/1940.	78	57	8	2
1940/1941.	66	60	6	5

Broj jevrejskih učenika i učenica u ovoj osnovnoj školi bio je verovatno veći, međutim mi smo uključili u analizu samo one učenike za koje, na osnovu Matičnih knjiga jevrejske opštine u Beogradu, možemo sa sigurnošću tvrditi da su jevrejskog porekla.

Školske 1938/1939. na celokupnoj teritoriji Kraljevine Jugoslavije bilo je 3.206 osnovaca jevrejskog porekla (1.663 učenika i 1.543 učenice), a na teritoriji Uprave grada Beograda (Beograd sa Zemunom i Pančevom) 503 osnovca jevrejskog porekla (257 učenika i 246 učenica).³¹

Jevrejska ženska osnovna škola

Organizovanje ženske jevrejske osnovne škole vezano je za donošenje Naredbe za osnovne serbske ženske škole od 25. jula 1860. Po ovoj Naredbi u školu su se mogla upisivati ženska deca sa navršениh šest godina i mogla su je pohađati najviše do navršениh trinaest godina. Na osnovu ove Naredbe, otvorena je 1864. jevrejska ženska osnovna škola

³¹Izveštaj Glavnog odbora veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Savez veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939, str. 84.

na Jaliji.³² Uspostavljeni su razredi po uzrastu dece. Predmeti su bili isti kao i u srpskim osnovnim školama, samo su veronauku predavali jevrejski veroučitelji. Prva učiteljica u jevrejskoj ženskoj školi bila je Pijada Kapetanović. Za potrebe školskog prostora, iznajmljena je jedna kuća na Jaliji. Pošto je škola ušla u sistem državnih škola, država je plaćala stan za učiteljicu, školsku opremu i ogrev, a Jevrejska opština davala je, iz svog Školskog fonda, plate učiteljicama i učiteljima. Jevrejska ženska osnovna škola je omogućavala mladim Jevrejka, ne samo da steknu osnovno obrazovanje, već i da nakon toga nastave školovanje u srednjim državnim školama. Značajna posledica otvaranje ove škole je i što su jevrejske devojčice u svoje domove počele da uvode srpski jezik. Broj polaznica ove škole je u početku bio mali, ali vremenom se sve više povećavao.³³

Veliki doprinos unapređenju jevrejske ženske škole dale su njene učiteljice. Prva učiteljica, Pijada Kapetanović, došla je u Beograd iz Golupca, gde je takođe radila kao učiteljica. U jevrejskoj ženskoj školi predavala je 15 godina, pa je otišla u penziju. Nasledila ju je njena učenica, Regina Jeliševa. Regina Jeliševa je 1878. prvo postavljena za privremenu učiteljicu u sva četiri razreda na osnovu molbe Skupa Crkveno-školske Jevrejske opštine. Sledeće godine je primljena kao stalna učiteljica. U to vreme broj učenica se udvostručio, a kada je 1882. uvedena obavezna nastava, broj dece na Jaliji se toliko uvećao da je radilo četiri učiteljice. Tih godina se veći broj ženske dece upisivao u Višu žensku školu, tada jedinu ustanovu u Srbiji za više obrazovanje ženske dece. Pored Pijade Kapetanović i Regine Jeliševe, kao učiteljice jevrejske ženske osnovne škole 80-ih i 90-ih godina XIX veka, istakle su se još i Zlata Baruh, Sidonija Hercog, Regina Benedikt, Jelena Alkalaj i Estira Kalmić-Ruso. Sve one završile su Višu žensku školu.³⁴ Regina Jeliševa bila je prva Jevrejka koja je posle osnovne škole nastavila školovanje u Višoj ženskoj školi. Kao učiteljica imala je veliki uticaj na školovanje ženske dece. Uticala je na roditelje da školuju žensku decu, a siromašne učenice materijalno je pomagala kako ne bi napustile školu.³⁵

Najduže je kao učiteljica radila Estira Kalmić-Ruso (1873–1942). Rođena je u Beogradu, ali pošto se porodica preselila u Požarevac, tamo je završila osnovnu školu i dva razreda gimnazije. Zatim je pohađala nemačku školu u Vršcu. Nakon povratka porodice u Beograd, upisala se u

³²Jovanka Veselinović, n.d., str. 487.

³³Vesna Rakić, n.d., str. 334–335.

³⁴Isto, str. 335.

³⁵Jelena Demajo, n.d., str. 39–40.

Višu žensku školu, gde je završila šest razreda i 1891. položila ispit za učiteljicu. Iste godine je postavljena za učiteljicu jevrejske ženske osnovne škole na Jaliji. U ovoj školi je radila pune 32 godine i zatim otišla u penziju. Pored toga, niz godina predavala je veronauku u Višoj ženskoj školi u Beogradu. U vreme Prvog svetskog rata, boravila je u Solunu, gde se bavila humanitarnim radom. Nakon završetka rata, vratila se u Beograd. Bila je zaslužna za osnivanje Jugoslovenskog učiteljskog udruženja i Fonda siromašnih đaka Dunavske škole. Pored toga, bila je članica raznih srpskih i jevrejskih društava. Ordenom Svetog Save V stepena odlikovana je 1921.³⁶ Život je završila u logoru na Sajmištu 1942.³⁷

Estira Kalmić-Ruso (JIM)

Jevrejska ženska osnovna škola na Jaliji nije bila čisto jevrejska škola, ali su jevrejske devojčice činile veliku većinu. Težište je bilo na očuvanju maternjeg jezika, ali i na savladavanju srpskog jezika. U Beogradu 1880, bilo je osam ženskih osnovnih škola u kojima je upisano 1.006 učenica. U školi na Jaliji bilo je upisano 84 učenice, a njih 75 su završile razrede. Kao i većina školskih zgrada i školska zgrada na Jaliji, bila je u prilično lošem stanju. Učionice su bile male, pretrpane, bila je vlaga i vladali su nezdaravi uslovi.³⁸ To pokazuje opštu nebrigu države za obrazovanje.

³⁶Споменица госпође Естире Ш. Русо, На дан прославе 32 године просветног, националног и хуманог рада, Београд, 1924, стр. 3–6.

³⁷David Tajtacak, *Beogradsko-srpski Jevreji i njihova zanimanja do II svetskog rata* (u rukopisu), str. 96.

³⁸Vesna Rakić, n.d., str. 336.

Srednjoškolsko obrazovanje

Jevrejska ženska deca nisu, u većem broju, 60-ih i 70-ih godina nastavljala školovanje u srpskim državnim školama. Bogatije porodice slale su svoju decu u privatnu školu, koja je bila pod nadzorom Ministarstva prosvete. U toj školi, školovanje je trajalo jednu do dve godine, a u školi su se učili srpski jezik, istorija, geografija, muzika, strani jezici, ženski ručni rad.³⁹ Situacija po jevrejsku zajednicu, a samim tim i po jevrejske žene, dosta se promenila nakon Berlinskog kongresa (1878), kada Jevreji dobijaju puna građanska prava i počinju aktivnije da učestvuju u javnom i društvenom životu.⁴⁰ Od tada veći broj jevrejske ženske dece odlazi u više ženske škole. Naravno, taj broj je 80-ih godina XIX veka još uvek mali u odnosu na broj jevrejske ženske dece u osnovnim školama. U više ženske škole uglavnom su odlazile siromašnije devojke da bi se kasnije mogle zaposliti u državnoj službi. Bogatije su odlazile u strane zavode, odakle bi se vraćale, uglavnom posle dve godine, sa znanjem nekog stranog jezika, nešto muzike i književnosti. Najveći broj išao je, ipak, na učenje ručnih radova da bi što pre došao do zarade.⁴¹

Više ženske škole bile su značajne i zbog toga što su ženskoj deci omogućavale šire obrazovanje od onoga koje su dobijale u osnovnim školama. Viša ženska škola u Beogradu osnovana je 1863. i prvo je radila kao trogodišnja, pa četvorogodišnja, a od 1898. kao šestogodišnja škola. U početku je, pre svega, imala za cilj da pripremi žensku mladež za obavljanje poslova učiteljice. Od 1912, više ženske škole pretvorene su u gimnazije. Više ženske škole osnovane su u Kragujevcu (1891) i Šapcu (1905).⁴²

Gotovo sve učenice Više ženske škole u Beogradu bile su srpske nacionalnosti, a među malim brojem drugih, najbrojnije su bile Jevrejke.⁴³ Godišnji izveštaji Više ženske škole u Beogradu za period od 1901. do 1906. (sem za školsku 1902/1903. godinu) daju podatke o broju učenica te škole i njihovoj narodnosti.⁴⁴

³⁹Isto, str. 335.

⁴⁰Jovanka Veselinović, n.d., str. 488.

⁴¹Jelena Demajo, n.d., str. 39.

⁴²Maja Nikolova, n.d., str. 76-77.

⁴³Latinka Perović, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola (1863– 1913)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 150.

⁴⁴Годишњи извештаји о Вишој женској школи и женској учитељској школи у Београду за школску 1901/1902; 1902/1903; 1903/1904; 1904/1905; 1905/1906, Београд, 1902–1906.

Šk. god.	Srpkinje	Jevrejke	Nemice	Čehinje	Ostale
1901/1902.	451 (94,75%)	15 (3,15%)	7 (1,47%)	1 (0,21%)	2 (0,42%)
1903/1904.	592 (95,34%)	21 (3,38%)	4 (0,64%)	4 (0,64%)	/
1904/1905.	686 (95,28%)	26 (3,61%)	4 (0,55%)	3 (0,42%)	1 (0,14)
1905/1906.	736 (94,84%)	25 (3,22%)	9 (1,16%)	4 (0,52%)	2 (0,26%)

U Pirotu je, na početku XX veka, postojala Privatna ženska gimnazija koju su, pored pripadnica srpske nacionalnosti, pohađale i učenice jevrejskog porekla. Školske 1907/1908. ukupno je bilo 22 učenice, od kojih jedna jevrejskog porekla, a sledeće školske godine školu su pohađale 31 učenica, od kojih su tri bile Jevrejke. Jedna Jevrejka pohađala je ovu školu školske 1910/1911, od ukupno 40 učenica, a školske 1911/1912. od 53 učenice tri su bile jevrejskog porekla.⁴⁵

Učenice i učenici jevrejskog porekla su se potpuno uklopili u srednjoškolski obrazovni sistem Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije. Jevrejska veroispovedna opština Kraljevine Jugoslavije dala je opširan izveštaj o učenicama i učenicima jevrejskog porekla u Kraljevini Jugoslaviji za školsku 1938/1939. Na celokupnoj teritoriji Kraljevine Jugoslavije bilo je ukupno 3.474 učenika jevrejskog porekla (1.958 učenika i 1.516 učenica). Ovom prilikom ćemo prikazati brojno stanje učenika i učenica na teritoriji Uprave grada Beograda.⁴⁶

Škole	Učenice jevrejskog porekla	Učenici jevrejskog porekla	Ukupno
Gimnazije niže	167	188	355
Gimnazije više	35	60	95
Trgovačke akademije	4	1	5
Srednje tehničke škole	9	27	36
UKUPNO	215	276	491

Na osnovu ovih podataka se može zaključiti da su se jevrejski učenici i učenice najviše opredeljivali za gimnazije. Sledeće školske godine,

⁴⁵Извештаји Приватне женске гимназије у Пироту за школску 1907/1908; 1908/1909; 1910/1911; 1911/1912, Пирот 1908–1912.

⁴⁶Izveštaj Glavnog odbora veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Savez veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1939, str. 84.

ukupan broj učenika i učenica svih srednjih škola u Beogradu bio je 366. Od dvadeset srednjih škola u prestonici, jevrejski đaci bili su prisutni u svim školama, sem u IV i VII realnoj muškoj gimnaziji. Ukupan broj jevrejskih učenica u Beogradu bio je 160, a najveći broj njih pohađao je IV žensku gimnaziju (92 učenice). Osam učenica pohađalo je srednju stručnu školu, a ostalih 60 učenica pohađalo je ostale ženske gimnazije.⁴⁷ U *Vesniku jevrejske sefardske veroispovedne opštine* izašao je i prikaz postignutih rezultata jevrejskih učenika i učenica u svim srednjim školama na teritoriji Uprave grada Beograda.

Uspeh	Učenice jevrejskog porekla	Učenici jevrejskog porekla	Ukupno
Odličnih	19	20	39
Vrlo dobrih	44	47	91
Dobrih	88	110	198
Nije završilo razred	9	29	38

Od ukupnog broja učenica jevrejskog porekla više od polovine (55%) postiglo je dobar uspeh, a 5,63% ponavljalo je razred. Prosečna ocena svih učenica koje su završile razred bila je 3,54.

U Nišu, kao središtu Moravske banovine, tridesetih godina XX veka, najveći broj jevrejskih učenica pohađao je Žensku realnu gimnaziju. Školske 1939/1940, od 482 učenice koje su završile razrede, njih devet je bilo jevrejskog porekla.⁴⁸ Pored gimnazije, jedan broj učenica jevrejskog porekla opredeljavao se za Državnu trgovačku akademiju. Školske 1935/1936, Državnu trgovačku akademiju u Nišu pohađala je jedna Jevrejka od 68 učenica, a školske 1939/1940. od 125 učenica dve su bile jevrejskog porekla.⁴⁹

U Beogradu je postojala i jedna vrsta srednje škole za jevrejsku omladinu. U ovoj školi se učila jevrejska istorija i hebrejski jezik, a pohađali su je mnogi gimnazijalci i srednjoškolci jevrejskog porekla. Školu

⁴⁷Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине, број 22, Београд, 1.10.1940, стр. 11.

⁴⁸Извештаји Женске реалне гимназије у Нишу за школску 1930/1931; 1931/1932; 1932/1933; 1933/1934; 1934/1935; 1935/1936; 1936/1937; 1937/1938; 1938/1939; 1939/1940, Ниш, 1931–1940.

⁴⁹Извештаји Државне трговачке академије у Нишу за школску 1935/1936; 1939/1940, Ниш, 1936–1940.

je materijalno pomagala Jevrejska opština. U periodu od 1929. do 1940. broj učenika i učenica ove škole kretao se između 350 i 450. Najveći broj učenica dolazio je iz IV ženske gimnazije. U oktobru 1940. na snagu su stupile antijevrejske mere. Među njima je bila i "numerus clausus", odnosno Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola, po kojoj se u navedene škole može upisivati samo ograničen broj jevrejskih učenika. Pogodena ovim merama, jevrejska zajednica u Beogradu je odlučila da postojeću jevrejsku školu pretvori u gimnaziju.⁵¹ Na čelo gimnazije postavljen je tadašnji direktor Trgovačke akademije Ivan Kon, a za nastavnike su angažovani najbolji stručnjaci, redovni profesori srednjih škola. Po ugledu na državne škole su otvoreni I, II i III razred. Jevrejsku gimnaziju pohađalo je 70 učenika, polovinu su činili učenici I razreda, a drugu polovinu učenici II i III razreda. Zajedno sa direktorom, bilo je devet nastavnika od kojih su tri bila Jevreji, a šest Srbi. Materijalne izdatke za održavanje škole podmirivale su obe jevrejske opštine, proporcionalno. Roditelji su plaćali školarinu prema svom imovinskom stanju. Nastava se prvo održavala u prostorijama aškenaskog hrama, a posle u učionicama Jevrejske škole. Gimnazija je, posle nepunih godinu dana rada, zatvorena.⁵²

ŽENSKA RADENIČKA ŠKOLA JEVREJSKOG ŽENSKOG DRUŠTVA

Ideje za otvaranje Ženske radeničke škole, kasnije Ženske zanatske škole u Beogradu, javile su se pod okriljem Jevrejskog ženskog društva. Društvo je početkom XX veka tražilo osnivanje ove škole, međutim zbog Balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, osnivanje je odloženo. Po oslobođenju, Jevrejsko žensko društvo je obnovljeno i 30. aprila 1919. Na vanredno održanoj sednici skupštine Društvo je, u prvoj tački svog programa, iznelo potrebu osnivanja Ženske radeničke škole. U rad na osnivanju ove škole uključio se i vrhovni rabin Kraljevine SHS, Isak Alkalaj. Posredstvom rabina, škola je od američke misije dobila deset šivaćih mašina i materijal za šivenje. Pomoć u novcu je dobijena od Ministarstva trgovine i industrije i Jevrejske opštine.

⁵⁰Solomon Kalderon, „Jevrejska gimnazija u Beogradu“, *Jevrejski almanah 1954*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1954, str. 150.

⁵¹Vesna Rakić, n.d., str. 352–353.

⁵²Solomon Kalderon, n.d., str. 151–152.

Zanatska škola Jevrejskog ženskog društva (JIM)

Na predlog Regine Albale, osnovan je Fond radeničke škole. Tako je škola počela sa radom 1. oktobra 1919. Nalazila se u Solunskoj ulici broj 22, u zgradi koju je opština besplatno ustupila. Najveći broj učenica činile su Jevrejke, ali je škola bila otvorena za sve veroispovesti. Školu je finansiralo Jevrejsko žensko društvo, plaćalo je nastavnice koje su predavale praktični deo nastave (vez, krojenje i šivenje), dok su opšteobrazovne predmete (srpski jezik, istoriju i veronauku) predavale članice Jevrejskog ženskog društva. Ubrzo, škola se našla pod nadzorom Ministarstva prosvete koje je počelo da postavlja kvalifikovano osoblje za praktičnu i predmetnu nastavu. Tako je 1920. postavilo nastavnicu Desanku Maloparac da predaje teoriju rada i praktični rad. Ostale nastavnice bile su članice Jevrejskog ženskog društva: srpski jezik predavala je Jelena de Majo, veronauku Ruža Levi, račun Hermina Melamed.⁵³

Škola se pridržavala Zakona o Zanatskim školama i pripadala je Ministarstvu trgovine i industrije. Da bi se dalo podstreka učenicama, Uprava škole im je davala izvestan procenat od prodaje izrađenih radova.

⁵³Jevrejski istorijski muzej (dalje JIM), fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva, K-10, F. 1-7; Vesna Rakić, n.d., str. 349-350.

Mislilo se i na očuvanje jevrejske tradicije i nacionalnog osećanja pa su u školi na praznike Hanuka i Purim održavane školske svečanosti. Na ovim svečanostima je vrhovni rabin, Isak Alkalaj, držao prigodne govore.⁵⁴

Učenice Niže zanatske škole Jevrejskog ženskog društva (JIM)

Prvi ispit u ovoj školi je održan 29. juna 1920. Polaganju ispita su prisustvovali ,od strane Jevrejskog ženskog društva, nastavnica Jelena Vitorović, a od strane Crkveno-školske jevrejske opštine, Rafajlo Finci i Solomon de Majo. Te godine, škola je imala jedan razred. Sledećih godina, broj razreda se povećavao. U septembru 1920, škola je imala dva razreda (I razred je upisalo 14, a II 2 učenice), a sledeće godine je dobila i treći. Te 1921, I razred je upisalo 18 učenica, II 14, a III 8 učenica. Tada su postavljene i dve stručne nastavnice od strane Ministarstva prosvete. Pored srpskog jezika, u školi su predavani račun, veronauka, istorija i zemljopis. Jevrejsko žensko društvo je plaćalo honorarane nastavnike: Mari Levi,

⁵⁴Споменица Јеврејског женског друштва, На дан педесетогодишњице од оснивања (1874–924), Београд, 1924, стр. 31.

koja je predavala pevanje, Vojku de Majo, koja je predavala gimnastiku i Šabetaja Ćaina, koji je predavao veronauku. Opšteobrazovne predmete (srpski jezik, račun, istoriju, zemljopis) predavala je nastavnica koju je postavljalo i plaćalo Ministarstvo prosvete. Nijedna učenica nije plaćala školarinu.⁵⁵

Od 1922, za školu se koristi naziv Zanatska ženska škola. Školske 1922/1923, škola je imala tri razreda i jednu produžnu godinu. Prvi razred upisalo je 15, II 12, III 7, a I razred produžne godine 4 učenice. Tokom školske godine upisalo se još učenica, pa je završni ispit položilo ukupno 43 učenice. Ispit su položile 22 učenice iz I razreda, 9 iz II, 7 iz III i 5 iz I razreda produžne godine. Sve učenice su pokazale odličan uspeh. Na kraju ispita izloženi su njihovi radovi i prikazan je kulturno-umetnički program koji su pripremile učenice.⁵⁶

Školske 1923/1924, škola je dobila i drugi produžni razred. U I razred je upisano 12, u II 17, u III 10, u IV (I produžni) 6 i u V (II produžni) 6 učenica, odnosno, ukupno 51 učenica. Ispitni izveštaj za školsku 1924/1925. nije sačuvan. Školske 1925/1926. u I razred upisalo se 12, u II 6, III 4; IV 6, V 2 učenice. Završni ispit nisu polagale sve učenice, ispit je položilo za I razred 9, II 3, III 3, IV 6 i V 2 učenice. Učiteljica Niže zanatske škole u to vreme je bila Ljubica Popović, a u produžnoj Zanatskoj školi Anka Ivetić. Školske 1926/1927. u I razred se upisalo 10 učenica i sve su polagale ispit, u II 7 učenica, 6 je polagalo ispit, u III 3, ispit su polagale 2 učenice, u IV 2 i obe su polagale ispit i u V 5, a 4 su polagale ispit.⁵⁷

Za školsku 1927/1928. sačuvan je samo dnevnik nastavnice Branke Miletić i iz njega se vidi da je bilo 34 učenice: 10 učenica u I, 12 u II, 7 u III, 2 u IV i 3 u V razredu. U školi su tada bile tri redovne nastavnice: za praktični rad i teoriju rada Ljubica Popović, a iz opšteg obrazovanja Branika Miletić i Milica Ilić. Od 34 učenice, 17 učenica su bile jevrejske veroispovesti, 13 pravoslavne, a 4 rimokatoličke. Uvidom u sačuvani dnevnik možemo videti da su učenice Niže zanatske škole od predmeta imale: srpski jezik, račun, srpsku istoriju, zemljopis, pisanje i gimnastiku. Takođe, dobijale su ocene i iz vladanja. Učenice u produžnoj zanatskoj školi imale

⁵⁵Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), fond Ministarstvo trgovine i industrije (65), F. 1676, a.j. 2736; Vesna Rakić, n.d., str. 350–351.

⁵⁶AJ, fond Ministarstvo trgovine i industrije (65), F. 1676, a.j. 2736; Vesna Rakić, n.d., str. 351.

⁵⁷Isto.

su predavanja iz poznavanja čoveka i jestastvenice i iz domaćeg gazdinstva, a vladanje se nije ocenjivalo. Školu su napustile dve učenice.⁵⁸

Školske 1928/1929, nastavu su pohađale 33 učenice: I razred je pohađalo 9, II 11, III 6, IV 5 i V 2 učenice. Nastavnica za praktični rad i teoriju rada bila je Ljubica Popović, a za opšteobrazovne predmete Jelisaveta Bukvić. Učenice Niže zanatske škole od predmeta su imale: poznavanje nauke hrišćanske, srpski jezik, račun, srpsku istoriju, zemljopis, ženski rad, teoriju i vrednoću. Učenice produžne Zanatske škole imale su: poznavanje čoveka i jestastvenice, domaće gazdinstvo, ženski rad, teorija, vrednoća i poznavanje robe. Jedna učenica napustila je školu zbog bolesti.⁵⁹

Na osnovu sačuvanih dnevnika za školsku 1927/1928. i 1928/1929. i evidencije o prisutnosti učenica nastavi, može se videti da je priličan broj učenica neredovno pohađao nastavu i da su imale veliki broj izostanaka. Od 1929. Zanatska ženska škola Jevrejskog ženskog društva prelazi u II oblasnu nižu i produžnu Žensku zanatsku školu, jer Jevrejsko žensko društvo nije moglo dalje da izdržava školu.⁶⁰

Šk. god.	I razred	II razred	III razred	IV razred	V razred	Ukupno
1919/1920.	nema podataka	/	/	/	/	nema podataka
1920/1921.	14	2	/	/	/	16
1921/1922.	18	14	8	/	/	40
1922/1923.	15	12	7	4	/	38 (43) *
1923/1924.	12	17	10	6	6	51
1924/1925.	nema podataka	nema podataka	nema podataka	nema podataka	nema podataka	nema podataka
1925/1926.	12	6	4	6	2	30
1926/1927.	10	7	3	2	5	27
1927/1928.	10	12	7	2	3	34
1928/1929.	9	11	6	5	2	33
UKUPNO	100	81	45	25	18	269 (274)

⁵⁸JIM, fond Jevrejske škole, K-4, F. 1; V. Rakić, n.d., str. 352.

⁵⁹JIM, fond Jevrejske škole, K-4, F. 1.

⁶⁰Vesna Rakić, n.d., str. 352.

Na osnovu raspoloživih podataka možemo zaključiti da je interesovanje za ovu školu bilo najveće školske 1923/1924, uz jedno ograđivanje, jer nemamo podatke za sledeću školsku godinu. Od školske 1925/1926. broj upisanih učenica znatno je manji, tako se školske 1921/1922. u I razred upisalo 18 učenica, a 1928/1929. samo 9 učenica. I pored toga što škola nije dugo opstala i što se tokom svog trajanja suočila sa mnogobrojnim problemima, njen najveći značaj bio je u tome što je omogućila siromašnim devojkama da steknu praktična znanja koja bi im mogla pomoći u daljem životu što je i bila ideja Jevrejskog ženskog društva kao osnivača škole.

Učenice Više zanatske škole Jevrejskog ženskog društva (JIM)

Jevrejska ženska društva

Inicijatorke za osnivanje jevrejskih ženskih društava uglavnom su bile žene iz bogatijih porodica koje su imale više obrazovanje od uobičajenog za njihovu sredinu. One su odmah nailazile na podršku velikog broja žena. Njihov rad bio je usmeren na pomaganje siromašnih udavača, porodilja, dece, bolesnika i dr. Prva jevrejska ženska društva nastala su u Beogradu, Novom Sadu, Zrenjaninu, Subotici.⁶¹

⁶¹Edita Vajs, „Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah 1957–58*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 149.

Pre svega ćemo se osvrnuti na rad Jevrejskog ženskog društva u Beogradu, kao uopšte prvog ženskog društva u Srbiji.

Jevrejsko žensko društvo osnovano je 1874. Inicijatorke za osnivanje ovog društva bile su Ester Pinto, Toni Azriel i Sara Alkalaj. Ove žene su bile aktivni radnici u raznim sferama javnog života koje su odlučno utirale put ka emancipaciji žena i njihovom ravnopravnijem položaju u društvu. Osnovne delatnosti Društva bile su pružanje pomoći siromašnim porodiljama i bolesnicima, kao i siromašnim devojkama pred udaju. Porodiljama se davala pomoć prema potrebi, a siromašnim devojkama po 8 dukata za spremu. Prilozi su skupljeni određenim danima, a svaka jevrejska kuća davala je koliko je mogla. Nove članice Društvo je sticalo tako što su dve članice posetile, nakon udaje, nevestu i upisale je za novu članicu.⁶²

Prva predsednica Društva bila je Toni Azriel. Tu funkciju obavljala je do 1880. Toni Azriel je rođena u Beču, a u Beograd je došla nakon udaje za uglednog člana porodice Azriel. Bila je naročito poštovana u svojoj okolini zbog svog obrazovanja i vaspitanja. Predano je radila u Društvu, a kada se 1880. vratila u Beč stalno je pratila njegov rad. Ester Pinto radila je u Društvu dugi niz godina, sve dok je bolest u tome nije potpuno omela. Sara Alkalaj bila je neprekidno u Upravi Društva od 1874. do 1914. Umrula je 1917. Rad Jevrejskog ženskog društva, od samog početka, pomagala je Jevrejska opština. Vremenom uz sve veću podršku jevrejske zajednice, Društvo je sve više napredovalo. Osamdesetih godina XIX veka dolazi do opšteg kulturnog napretka, a samim tim promenio se i položaj jevrejske žene koja sve više izlazi iz svog okruženja. Predsednica Jevrejskog ženskog društva u to vreme postaje jedna od najenergičnijih žena toga vremena, Solči Buli. Tada Društvo razvija svoju akciju na široj osnovi, izlazeći iz okvira sitnih lokalnih potreba. Proširuju se ciljevi Društva i jedan od novih poduhvata bilo je oblačenje i obuvanje siromašne jevrejske ženske dece. Društvo se razvijalo u duhu vremena, došlo je do velikog progresa, a shvatanja su postajala sve naprednija. U to vreme u jevrejskoj sredini sve više se osećao uticaj srpske knjige, a broj jevrejske dece u srpskim školama sve više je rastao. Solči Buli je bila predsednica do 1890, kada je postala potpredsednica i tu funkciju je obavljala do svoje smrti 1897.⁶³

⁶²Споменица Јеврејског женског друштва, стр. 7–11; Jovanka Veselinović, n.d., str. 488–489.

⁶³Споменица Јеврејског женског друштва, стр. 9–13.

U vreme rata protiv Turske (1876–1878), Srpsko-bugarskog rata (1885), Prvog i Drugog balkanskog rata i Prvog svetskog rata, članice Društva su se posvetile negovanju bolesnika i prikupljanju pomoći za bolnice. Jedna članica Društva se naročito isticala u negovanju bolesnika. Bila je to Natalija Neti Munk.⁶⁴

Članice Jevrejskog ženskog društva u Beogradu (JIM)

Natalija Tajtacak-Munk, rođena je u Beogradu 1864, gde je i preminula 1924. Prvi put je radila kao bolničarka u ratu 1876. Za vreme Srpsko-bugarskog rata 1885, ponovo je bila dobrovoljna bolničarka. Nakon rata, nastavila je dobrotvorni rad u srpskom Crvenom krstu. Negujući bolesnike u Balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu, obolela je od tifusa. Posle Prvog svetskog rata, bila je članica upravnog odbora Saveza dobrovoljaca, Jevrejskog ženskog društva i drugih udruženja. Dobitnica je mnogih odlikovanja: Povelja i srebrna medalja kraljice Natalije, Medalja Crvenog krsta, Zlatna medalja za revnosnu službu, Karađorđeva zvezda, Orden Svetog Save (dva puta), spomenice svih ratova i dr.⁶⁵

U vreme Prvog svetskog rata, Jevrejsko žensko društvo pružalo je pomoć najugroženijim porodicama, onima koji su zbog bombardovanja

⁶⁴Jovanka Veselinović, n.d., str. 489.

⁶⁵Д. Шаренац, „Тайтацак-Мунк, Наталија“, Знаменити Јевреји Србије, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, стр. 225.

morali napustiti svoja ognjišta ili su ostali bez hranitelja porodice. Tadašnja predsednica Društva, Neti Lainović, nakon napuštanja Beograda, u Nišu je vodila brigu o ranjenicima i izbeglicama. Poslednjih dana okupacije, članice Društva krišom su se sastajale i dogovarale o dočeku kralja i srpske vojske, posle oslobođenja. Članice Uprave dočekale su regenta Aleksandra Karađorđevića pri ulasku u Beograd. Tom prilikom predale su mu Solomonovo slovo, izrađeno u srebru sa natpisom: „Beogradske jevrejske žene svome oslobodiocu, 10. oktobra 1918. godine“.⁶⁶

Posle Prvog svetskog rata, pred Jevrejskim ženskim društvom otvorili su se novi putevi i novi ciljevi. Tragovi rata bili su svuda prisutni. Ostao je veliki broj udovica, siročadi i nezbrinutih porodica, tako da je Društvo sada moralo pripremiti ženu za novonastale uslove.⁶⁷ Osnovni ciljevi Društva, u ovom periodu, bili su osnivanje obdaništa i otvaranje Radeničke škole. Otvaranje ove škole bio je veoma važan zadatak, jer tako Jevrejsko žensko društvo prevazilazi okvire humanitarnog društva i postavlja sebi cilj da siromašnima i neukima omogući bolji život u kome će svojim radom moći da se otrgnu iz bede i obezbede sebi egzistenciju. Osim toga, Društvo pod predsednicom Jelenom de Majo, uzima učešće u svim važnijim nacionalnim i kulturnim događajima. Moralno i materijalno je pomagalo mnoga jevrejska društva, ustanove i organizacije, ali i uopšte ženska i dobrotvorna društva. Jevrejsko žensko društvo bilo je član Ženskog saveza i aktivno je učestvovalo u kongresima Saveza održanih u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Društvo je saradivalo sa Crvenim krstom, Beogradskim ženskim društvom, društvom „Kneginja Ljubica“, „Cvijeta Zuzorić“, Savezom dobrovoljaca i mnogim drugim. U međuratnom periodu, Jevrejsko žensko društvo ostvarilo je tri važna cilja: osnivanje odseka ferijalne kolonije, priređivanje poučnih javnih predavanja i osnivanje Saveza jevrejskih ženskih društava. Ferijalni odsek osnovan je 1923. Osnovni zadatak bio je slanje dece slabog zdravlja na oporavak.⁶⁸ Tako je 1926, osnovano oporavilište na Prčanju (Boka Kotorska) sa 80 ležaja.⁶⁹ Pored toga, u Beogradu je 1938. sagrađen dom za decu i savetovalište za majke. Dom je sagrađen na uglu ulica Maršala Pilsudskog (danas Tadeuša Košćuška) i Visokog Stevana, a projektovali su ga arhitekte Miša Manojlović i Isak Azriel. Zemljište za

⁶⁶Jovanka Veselinović, n.d., str. 490.

⁶⁷Isto.

⁶⁸Споменица Јеврејског женског друштва, стр. 20–25.

⁶⁹JIM, fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva, K-10, F. 1-7.

dom dala je Jevrejska opština, a kamen temeljac postavljen je 7. septembra 1937. Unutar doma postojalo je obdanište, trpezarija za školsku decu, dispanzer za majku i dete i prihvatilište. Rat je prekinuo delatnosti Jevrejskog ženskog društva. Pošto je, u maju 1941, Jevrejima zabranjeno da se leče u gradskim bolnicama, zgrada Jevrejskog ženskog društva pretvorena je u bolnicu. Marta 1942. bolnica je ukinuta, a lekari i pacijenti su ubijeni. Danas se u bivšoj zgradi Jevrejskog ženskog društva nalazi Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.⁷⁰

Ogroman doprinos u organizaciji i radu Jevrejskog ženskog društva u međuratnom periodu dala je Jelena de Majo.

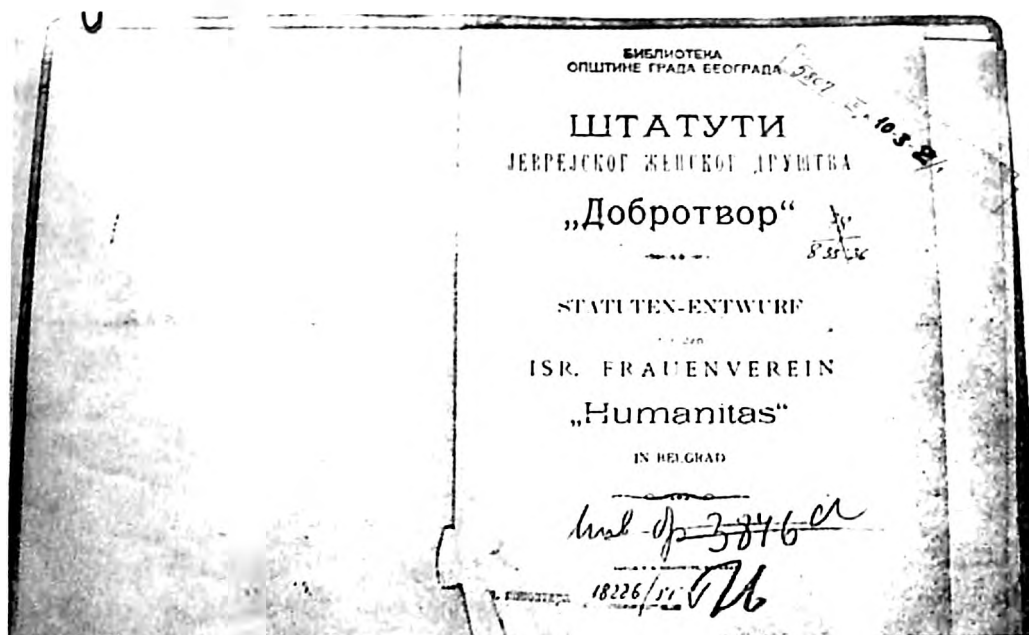
Jelena de Majo (JIM)

Jelena de Majo rođena je 1876. u porodici u kojoj se govorio isključivo španski jezik i u sredini gde se nije polagalo na obrazovanje žena. Bila je jedan od retkih koja je nakon osnovnog obrazovanja nastavila školovanje u Višoj ženskoj školi u Beogradu. Nakon što je završila Višu žensku školu, postavljena je za učiteljicu osnovne škole dunavskog kraja. Odmah je shvatila važnost obrazovanja ženske dece i zalagala se da se ženskoj deci omogući isto obrazovanje kao i muškoj. Pošto se udala, napustila je posao učiteljice, ali je postala vrlo aktivna članica Jevrejskog

⁷⁰Jovanka Veselinović, n.d., str. 494.

ženskog društva. Od kada je postala sekretarica Društva, 1905. počela je sa uvođenjem novina i sa aktivnijim radom u cilju poboljšanja načina života jevrejske žene. Još tada se zalagala za osnivanje Radničke škole, ali su je ratna dešavanja u tome omela. Međutim, odmah nakon završetka Prvog svetskog rata, prionula je na posao i Radnička škola osnovana je 1919. Sledeće godine, Jelena de Majo postaje predsednica Društva. Na pedesetogodišnjicu Društva 1924, osnovala je Savez jevrejskih ženskih društava. Za osnivanje Saveza dobila je Orden Svetog Save. Savez je kasnije postao član Međunarodne ženske jevrejske organizacije (WIZO). Osim toga, bila je član uprave Saveza ženskih društava i ženske zajednice. Ipak, njena najveća briga bila su deca, pa je uložila mnogo truda kako bi se osnovalo oporavilište u Prčnju i obdanište u Beogradu. Nakon pretvaranja zgrade Jevrejskog ženskog društva u bolnicu, Jelena de Majo neumorno je radila u bolnici. Iz te bolnice, odvedena je sa velikim brojem Jevrejki na put bez povratka.⁷¹

Pored Jevrejskog ženskog društva, veliki značaj imalo je i društvo „Dobrotvor“ iz Beograda.

Statuti jevrejskog ženskog društva „Dobrotvor“ (JIM)

⁷¹Isto, str. 490, 491, 492, 494; Sofija Almuli, „Jelena Demajo“, *Jevrejski almanah 1955–56*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1956, str. 149–153.

Aškenasko jevrejsko žensko društvo „Dobrotvor” osnovano je 1894. i osnovni cilj ovog društva bilo je pomaganje siromašnima.⁷² Predsednica društva bila je Jelena Hirš. Statuti Društva doneti su 1899. i u prvom članu istaknuti su ciljevi Društva: pomaganje siromašnim ženama i devojkama pred udaju, pomaganje siročadi (devojčice do 14, a dečake do 13 godina starosti) i osnivanje dobrotvornih zavoda za siromašnu decu i devojke. Članice ovog društva održavale su žive veze sa uopšte ženskim društvima. Članica Uprave Ruža Pops bila je ujedno i osnivačica srpskog dobrotvornog društva „Nasušni hleb”.⁷³

Ugledne jevrejske žene, poput Sofije Alkalaj i Estreje Levi, kao svoj osnovni zadatak istakle su brigu o starim osobama, pa su u Beogradu 1920. osnovale Dom staraca i starica Mojsijeve vere. Ovaj dom zatvoren je 1941.⁷⁴

Jevrejska ženska društva saradivala su sa ostalim ženskim društvima u zemlji, ali i sa međunarodnim jevrejskim ženskim organizacijama. Pored toga, jevrejska omladina, i muška i ženska, bila je okupljena i u cionističkim organizacijama „Hašomer hacair” i „Ahdut hacofim”, kao i u jevrejskim studentskim organizacijama.⁷⁵

Univerzitetsko obrazovanje i učešće u javnom životu Srbije

Kao u celoj Evropi, tako su i u Srbiji devojke morale da pređu dug put dok nisu stekle pravo na visoko obrazovanje. Sedamdesetih godina XIX veka, učenicama Više ženske škole bilo je omogućeno da se upišu na Veliku školu, ali samo kao vanredne studentkinje. Krajem osamdesetih godina XIX veka, dozvoljeno je dvema studentkinjama da se upišu kao redovne studentkinje. Od tada su devojke postepeno počele da dobijaju status studenata Velike škole. Na prelazu iz XIX u XX vek, studentkinje su činile 10% svih beogradskih studenata.⁷⁶ Političke promene koje su se odigrale 1903. odrazile su se i na demokratizaciju školstva. Devojke su dobile pravo da ravnopravno sa muškarcima studiraju na svim fakulte-

⁷²Ignjat Šlang, n.d., str. 130.

⁷³JIM, fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva, K-10, F. 1-7.

⁷⁴Isto.

⁷⁵Edita Vajs, n.d., str. 150.

⁷⁶Ljubinka Trgovčević, „O studentkinjama iz Srbije na stranim univerzitetima do 1914. godine”, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 85.

tima. Međutim, devojke koje su završile Filozofski fakultet tek 1912. dobijaju pravo da polažu profesorski ispit, a tek im je posle Prvog svetskog rata dozvoljeno da predaju u svim razredima gimnazije.⁷⁷

Posle Prvog svetskog rata, Beograd je u novoj državi, postao središte za jevrejska pitanja i imao je vodeću ulogu u jevrejskom životu Jugoslavije. Beogradski Jevreji imali su aktivan opštinski život. Jevrejske žene, iako sve prisutnije u javnom životu Beograda i Srbije, nisu dobile uloge koje im pripadaju. Još uvek su preovladavala patrijarhalna shvatanja o podređenosti žene. Jevrejske žene nisu mogle biti birane u Upravne odbore svojih opština, a na izborima opštinskih odbornika, žene poreski obveznici dobile su pravo glasa 1933. u Aškenaskoj opštini, a u Sefardskoj tek tri godine kasnije. Ipak, povećan je broj školovanih žena, a veći broj intelektualki uključen je u javni život.⁷⁸

U tom periodu, sve veći broj jevrejskih žena nastavlja školovanje na fakultetima i stiže fakultetske diplome. Na Beogradskom univerzitetu studirale su na Medicinskom, Pravnom, Filozofskom, Filološkom i Poljoprivrednom fakultetu.

Neke od njih su bile aktivne i u studentskim organizacijama. Studentkinja Filozofskog fakulteta, Dora Frajdenfeld, rukovodila je kulturnim sektorom u Domu studenata i bila je članica Odbora za zaštitu prava studenata, a Rikica Romano, studentkinja Poljoprivrednog fakulteta, bila je članica uprave Udruženja studentkinja Beogradskog univerziteta.⁷⁹

Veliki značaj za razvoj obrazovanja žena imalo je osnivanje Udruženja univerzitetski obrazovanih žena 1927. Ovo Udruženje nije direktno vezano za obrazovanje jevrejskih žena, ali je na čelu, kao predsednica bila jedna Jevrejka, Paulina Lebl-Albala.

Paulina Lebl-Albala (1891–1967), javna radnica, publicistkinja, književna kritičarka. Osnovnu školu i prva dva razreda gimnazije završila je u Nišu. U Beograd se sa porodicom preselila 1902. Obrazovanje je nastavila u Višoj ženskoj školi (1902–1904) i Prvoj ženskoj gimnaziji (1905–1909). Prvo se upisala na arhitekturu, ali je posle samo par dana postala studentkinja Filološkog fakulteta u Beogradu. Diplomirala

⁷⁷Mirjana Obradović, „Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji 1927–1941. godine“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 253–254.

⁷⁸Jovanka Veselinović, n.d., str. 492.

⁷⁹Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980, str. 25–26.

Paulina Lebl-Albala (JIM)

je srpsku i francusku književnost 1913. Posle diplomiranja, predavala je u Drugoj ženskoj gimnaziji u Beogradu, odakle je otišla u penziju. Sa Katarinom Bogdanović objavila je udžbenik za više razrede gimnazije, *Teorija književnosti i analiza književnih sastava* (1923). To je ujedno bio i prvi udžbenik u Srbiji koji su napisale žene. Prevodila je poznata književna dela sa francuskog, engleskog i nemačkog jezika. Pisala je eseje, priče, članke posvećene ženskom pitanju, putopise. Bila je članica Proforskog udruženja i jedna od osnivačica Udruženja univerzitetski obrazovanih žena. Na osnivačkoj skupštini Udruženja 1927, podnela je referat pod nazivom „Razvoj univerzitetskog obrazovanja naših žena”, koji je za 1928. objavljen u *Letopisu matice srpske*, a 1930. objavljen je kao monografija. Bila je urednica lista *Glasnik jugoslovenskog ženskog saveza*. Učestvovala je na kongresu Internacionalnog ženskog saveza u Dubrovniku. U SAD je otišla 1940, kod supruga,

Davidu Albale, koji je bio u diplomatskoj misiji. Po završetku rata, vratila se u Jugoslaviju, ali je već 1948. otišla u Izrael. Kasnije se trajno naselila u SAD, gde je i umrla. Odlikovana je Krstom milosrđa 1913.⁸⁰

Glavni cilj Udruženja univerzitetski obrazovanih žena bio je da okupi univerzitetski obrazovane žene i da stvori bliske veze među njima kako u zemlji tako i u inostranstvu. Zatim da podstakne žene na stručno usavršavanje, da ih moralno i materijalno pomaže i da širi ideju o opštoj prosvetljenosti žena.⁸¹

Jedna grupa univerzitetski obrazovanih jevrejskih žena, pored Pauline Lebl-Albale, dala je veliki doprinos u borbi za ostvarivanje ženskih prava. To su, pored ostalih bile, Olga Alkalaj i Frida Filipović. One su se istakle i kao aktivistkinje u Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ).

⁸⁰JIM, fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva, K-10, F. 1-7; Jovanka Veselinović, n.d., str. 493; Paulina Lebl Albala, *Tako je nekad bilo*, Beograd, 2005, str. 5-6; J. Петаковић, „Албала Лебл, Паулина”, Знаменити Јевреји Србије, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, стр. 8-9.

⁸¹Mirjana Obradović, n.d., str. 255-256.

Olga Alkalaj (JIM)

Olga Alkalaj (1907–1942), pravница, aktivistkinja Ženskog pokreta i aktivna članica KPJ. Osnovnu školu i Drugu žensku gimnaziju završila je u Beogradu. Još kao gimnazijalka, primljena je u SKOJ. Posle završene mature, upisala se na Pravni fakultet u Beogradu. Kao studentkinja, 1923. postala je članica KPJ. Posle završenih studija i pripravničkog staža u državnoj službi, položila je advokatski ispit i otvorila advokatsku kancelariju. Branila je više članova KPJ pred Državnim sudom za zaštitu države, koji je ustanovljen 1929. Inicirala je osnivanje Omladinske sekcije Ženskog pokreta 1935. Članice ove sekcije bile su srednjoškolke, studentkinje i radnice.

Radila je u uredništvu lista *Žena danas*, koji je pokrenut 1936. Na Konferenciji žena održanoj 23. novembra 1939. u Beogradu, u organizaciji lista *Žena danas*, održala je govor u kome je tražila podjednaka prava za žene u donošenju državnih odluka. Bila je jedna od organizatorki demonstracija žena u Beogradu 1940, pod nazivom „Vratite naše muševce sa vojne vežbe”. Kao aktivistkinja KPJ, bila je članica Komisije za rad sa ženama pri Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Srbije. Zalagala se za emancipaciju žena, buđenje svesti o njihovim pravima i načinima borbe za ostvarivanje prava žena. Uhapšena je 1941, a ubijena otrovnim gasom u dušegupki. Posle rata jedna ulica u Beogradu dobila je ime po Olgi Alkalaj.⁸²

Frida Filipović, rođena Grajf (1913–2002), književnica, scenaristkinja, bavila se i prevodjenjem. Osnovnu školu i žensku gimnaziju završila je u Sarajevu. Završila je studije romanistike u Beogradu. Od 1934, svoje priče je počela da objavljuje u *Politici*. Prvu zbirku pripovedaka „Priče o ženi” objavila je 1937. u izdanju Gece Kona. Uoči II svetskog rata, bila je aktivna u ženskom pokretu i saradivala je sa časopisom *Žena danas*. Bila je učesnik NOP od 1942, a od 1944. i član Odbora AFŽ za Beograd. Posle rata je nastavila da se bavi pisanjem i prevodjenjem. Napisala je više scenarija za igrane i dokumentarne filmove.⁸³

⁸²T. Spasojević, „Alkalaj, Olga”, *Znameniti Jevreji Srbije, Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd, 2011, str. 15.*

⁸³M. Radovanović, „Filipović, Frida, рођ. Грајф”, *Znameniti Jevreji Srbije, Savez jevrejskih opština Srbije, Beograd, 2011, str. 236-237.*

Mnogobrojne studentkinje i diplomirane jevrejske žene bile su izuzetno aktivne u KPJ, a dale su i veliki doprinos u NOP.

Revolucionarni komunistički pokret je zahvatio sve beogradske fakultete. U tom pokretu su se isticale studentkinje Jevrejke: Zlata Miller, Ružica Rip, Lota Ejds (Medicinski fakultet); Dora Frajdenfeld, Valerija Kario-Pap, Rašela (Šeka) Almuli (Filozofski fakultet); Olga Alkalaj, Beška Bembasa-Cvetić, Vojka Demajo (Pravni fakultet); Rikica Romano (Poljoprivredni fakultet). Srednjoškolke su, takođe, bile vrlo aktivne u komunističkom pokretu. Među njima su se naročito isticale: Luna Koen, Ina Danon i Belina Gracijani. Mnoge srednjoškolke i studentkinje Jevrejke bile su vrlo aktivne u Ženskom pokretu. Jedna od njih, Rašela (Šeka) Almuli, bila je delegatkinja Jugoslavije na Kongresu internacionalne alijanse za žensko pravo glasa i građanski rad žena i omladine održanog u Kopenhagenu.⁸⁴

Jevrejske žene su u većem broju studirale Medicinski fakultet u Beogradu. Mnoge su se istakle u NOP, a mnoge su i stradale kao žrtve nacističkog terora. Među njima su bile: Ejds Lota (1913–1941), lekarka interne medicine; Levi-Mićić Rakela (1900–1944), hirurškinja; i Rip Roza (1914–1942), sekretarka Lekarskog sindikata Jugoslavije. Njeno ime je uklesano u spomen-ploči VMA u Beogradu.⁸⁵

Jevrejske devojke iz bogatijih porodica imale su mogućnosti da studiraju na stranim univerzitetima. U vreme Prvog svetskog rata, u Lozani je studirao 61 student iz Srbije (46 muškaraca i 15 žena). Od ukupnog broja muškaraca, njih 13 je bilo jevrejskog porekla, a od 15 žena, 3 su bile Jevrejke. Sve tri su došle iz Beograda. Dve su studirale Medicinski fakultet (Levi Bukica i Medina Safira), a jedna Filozofski fakultet (Alkalaj Lucija).⁸⁶ Ovom prilikom, reći ćemo nešto o ženi koja je studirala i doktorirala u inostranstvu.

Jolanda Hojman (1901–1978), hemičarka. Osnovnu i srednju školu završila je u Subotici. Diplomirala je na Matematičkom fakultetu u Berlinu 1924, na odseku za hemiju. Na Fakultetu prirodnih nauka u Getingenu 1926. odbranila je doktorsku disertaciju. Do 1933. radila je na Institutima u Getingenu i Haleu i na Univerzitetu u Getingenu. U Jugoslaviju se

⁸⁴Jaša Romano, n.d., str. 25–28.

⁸⁵JIM, fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva, K-10, F. 1-7; Poznati srpski lekari, Beograd, 2005, str. 260, 438, 732.

⁸⁶Љубинка Трговчевић, Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку, Историјски институт, Београд, 2003, стр. 279–280.

vratila 1933. i do 1937. je radila kao asistentkinja na Hemijskom institutu Medicinskog fakulteta u Beogradu. U periodu od 1937. do 1941, radila je kao hemičarka u fabrici šećera u Novom Vrbasu. Na Hemijski institut se vratila 1941, ali je ubrzo, zbog naredbe nemačkih okupacionih vlasti o zabrani rada Jevreja u državnoj službi, morala da napusti posao. Preživela je koncentracione logore Dahau i Bergen-Belzen. Po oslobođenju, radila je prvo na Hemijskom institutu Medicinskog fakulteta u Beogradu, a potom je predavala na Farmaceutskom fakultetu u Beogradu.⁸⁷

U međuratnom periodu u Srbiji jevrejske žene su počele aktivnije da učestvuju u radu svoje zajednice, ali ih je sve više bilo i u kulturnom i umetničkom životu Srbije. Pred Drugi svetski rat, svoje karijere započele su novosadske glumice, Rahela Ferari i Slavica Kos, beogradska balerina, Riki Levi, i prva džez pevačica iz Beograda, Rozalija Adanja.⁸⁸

Rahela Ferari (1911-1994), glumica. Rođena je u Zemunu. Svoje školovanje je otpočela u Bačkoj Palanci, a nastavila u Novom Sadu. Malu maturu položila je u Građanskoj školi u Novom Sadu. Prvo je 1930. počela da statira, a potom i da glumi u Srpskom narodnom pozorištu. U Narodno pozorište Dunavske banovine prešla je 1936. Usavršavala se u budimpeštanskom Narodnom pozorištu. 1940. prelazi u Beograd u novoosnovano Umetničko pozorište u kome je nastupala do napada na Kraljevinu Jugoslaviju. Premijerna uloga u ovom pozorištu bila joj je Sultana u „Zloj ženi”. Uspela je da izbegne strašnu sudbinu svoje porodice u vreme rata i da, po završetku rata, vrlo uspešno nastavi svoju karijeru. Odigrala je više od dve stotine uloga u pozorištu, na radiju, filmu i na televiziji. Dobitnica je mnogih prestižnih nagrada.⁸⁹

Levi Riki (1907-1968), balerina i modistkinja. Počela je da igra u kulturnom društvu Benevolencija na priredbama i proslavama. Benevolencija ju je poslala u baletsku školu u Zagreb. Školovanje je nastavila u Beču, gde je provela tri godine. Nakon toga, dobila je angažman u Narodnom pozorištu u Beogradu. Odigrala je veliki broj karakternih uloga i solo minijatura, a kritika ju je izdvajala kao balerinu sa posebnim talentom. Narodno pozorište uputilo ju je 1932. na usavršavanje u Pariz. Kao balerina Narodnog pozorišta, gostovala je u Francuskoj, Austriji, Nemačkoj,

⁸⁷T. Спасојевић, „Хојман Јоланда”, н.д., стр. 249-250.

⁸⁸Небојша Поповић, Јевреји у Србији 1918-1941, Институт за савремену историју, Београд, 1997, стр. 190.

⁸⁹А. Рафаиловић, „Ферари, Рахела (Фрајнд, Роза, Бела)”, Знаменити Јевреји Србије, Савез јеврејских општина Србије, Београд, 2011, стр. 235-236.

Španiji, Grčkoj. Karijeru balerine okončala je 1935, pošto je na sceni („Labudovo jezero“) teško povredila nogu. Nakon napuštanja baleta, radila je kao modistkinja. Toj profesiji vratila se i nakon završetka Drugog svet-skog rata. Preselila se u Njujork 1957, gde je i umrla.⁹⁰

Antijevrejske mere u obrazovanju

Doba prosperiteta jevrejskih žena u Srbiji je kratko trajalo. U go-dinama kada su se žene jevrejskog porekla sve više odlučivale na školo-vanje u sredjim školama i na fakultetima, došlo je do uvođenja antijevrej-skih mera.

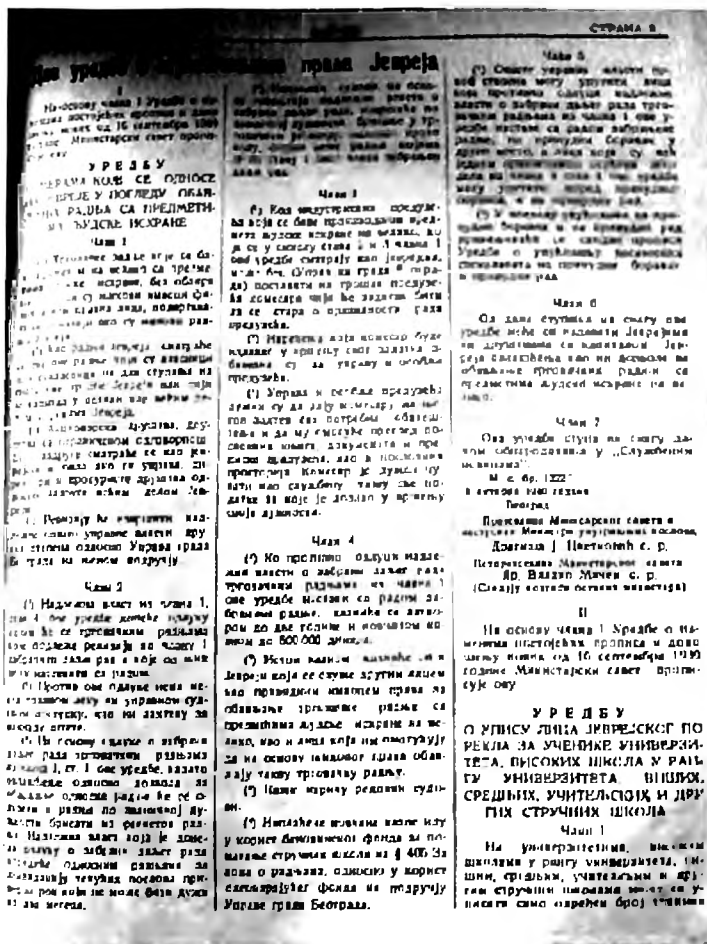
U Kraljevini SHS i kasnije Kraljevini Jugoslaviji, jevrejsko stanov-ništvo činilo je oko 0,46%, a na teritoriji Uprave grada Beograda, prema popisu iz 1931, činili su 3,1% od ukupnog broja stanovnika. Jevreji su, uglavnom, živeli u gradovima i dosta su polagali na obrazovanje. Pred iz-bijanje Drugog svetskog rata, među učenicima osnovnih škola bilo je dvo-struko manje Jevreja (0,23%) od njihovog učešća u stanovništvu Kraljevi-ne Jugoslavije, ali su činili 1,51% učenika srednjih tehničkih škola, 2,57% učenika gimnazija i 4% učenika trgovačkih akademija. Broj jevrejskih studenata višestruko je premašivao njihovo učešće u broju stanovnika. Od svih studenata na teritoriji cele države 1923, Jevreji su činili 3,88%, a 1929. 4,29%. Taj procenat je znatno opao 1939.⁹¹

Prvi znak da se nad Jevrejima u Srbiji primenjuju diskriminativne mere bio je kada su, krajem avgusta 1940, direktori nekih beogradskih srednjih i stručnih škola saopštili roditeljima učenika koji su trebali da se upišu u prvi razred da, shodno naređenju Ministarstva prosvete, ne mogu biti upisani. Naređenje je bilo saopšteno usmeno i nije obuhvatilo sve škole. Ali je to bio nagoveštaj onoga što će se dogoditi. Predstavnici Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije su odmah obavili više razgovora sa gotovo svim ministrima i istaknutim političarima, ali je 5. oktobra 1940. doneta Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učeni-ke univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, viših, srednjih, učitelj-skih i drugih stručnih škola. Uredbu su potpisali Dragiša Cvetković, pred-sednik Ministarskog saveta i Vladko Maček, potpredsednik Ministarskog

⁹⁰A. Рафаиловић, „Леви, Рики (Леви, Рифка Јуда)“, н.д., стр. 138.

⁹¹Милан Кољанин, Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941, Институт за савремену историју, Београд, 2008, стр. 54, 55, 64, 65, 426.

saveta.⁹² Ministarski savet je odredio da se od školske 1940/1941. na univerzitetu, visoke škole i srednje škole može upisati jevrejskih učenika samo srazmerno njihovom učešću u celokupnom stanovništvu države. U članu 2 ove Uredbe, predviđen je izuzetak za jevrejske učenike čiji su roditelji bili zaslužni građani države.⁹³

Dve uredbe o ograničenjima prava Jevreja, Vesnik jevrejske sefardске veroисповедне општине, број 22, Београд, 1.10.1940.

Usled nemogućnosti da se školuje jevrejska omladina, Jevrejska opština u Beogradu je jevrejsku versku školu 1940. pretvorila u pravu

⁹²Zeni Lebl, *Do „konačnog rešenja“: Jevreji u Beogradu 1521–1942*, Beograd, 2001, str. 276–278.

⁹³Isto, str. 423–424.

gimnaziju, o kojoj je već bilo reči u poglavlju o srednjoškolskom obrazovanju. Međutim, ova škola je radila nepunih godinu dana. Školske 1941/1942. nijedno jevrejsko dete nije upisano u škole.

U školskoj 1940/1941. na Beogradski univerzitet, po Izveštaju rektorata, bilo je upisano 185 studenata jevrejskog porekla na šest fakulteta: 15 na Pravnom, 46 na Filozofskom, 39 na Tehničkom, 64 na Medicinskom, 13 na Poljoprivrednom i 8 na Veterinarskom fakultetu. Nakon uspostavljanja nemačke okupacione vlasti, doneta je naredba 30. maja 1941. po kojoj je Jevrejima zabranjeno dalje studiranje, a svi profesori jevrejskog porekla su otpušteni.⁹⁴

Ove antisemitske mere bile su samo najava uništenja jevrejskog naroda na prostoru Srbije.

Izvori

Jevrejski istorijski muzej (JIM), Fond Jevrejske društvene organizacije. Ženska društva, humanitarna društva; Fond Jevrejske škole, K-4, F. 1; Matične knjige rođenih, venčanih i umrlih u Beogradu.

Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Ministarstva trgovine i industrije (65), F. 1676, a.j. 2736.

Objavljeni izvori

Годишњи извештаји о Вишој женској школи и женској учитељској школи у Београду за школску 1901/1902; 1902/1903; 1903/1904; 1904/1905; 1905/1906, Београд, 1902–1906.

Izveštaj Glavnog odbora veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Savez veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1939.

Извештаји Државне трговачке академије у Нишу за школску 1935/1936; 1939/1940, Ниш, 1936–1940.

Извештаји Женске реалне гимназије у Нишу за школску 1930/1931; 1931/1932; 1932/1933; 1933/1934; 1934/1935; 1935/1936; 1936/1937; 1937/1938; 1938/1939; 1939/1940, Ниш, 1931–1940.

Извештаји Приватне женске гимназије у Пироту за школску 1907/1908; 1908/1909; 1910/1911; 1911/1912, Пирот, 1908–1912.

Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине, број 22, Београд, 1.10.1940.

⁹⁴Zeni Lebl, n.d., str. 284.

Literatura

- Albala Lebl Paulina, *Tako je nekad bilo*, Beograd, 2005.
- Almuli Sofija, „Jelena Demajo“ *Jevrejski almanah 1955–1956*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1956, str. 149–153.
- Грујић Владимир, Основношколско образовање и васпитање у Србији до стицања државне независности, Српска академија наука и уметности, Београд, 1994.
- Demajo Jelena, „Kulturni razvitak jevrejske žene u Srbiji“, *Jevrejski pregled*, 9–10, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1974, str. 34–41.
- Двадесет шест деценија прве школе у Србији, Београд, 1978.
- Kalderon Solomon, „Jevrejska gimnazija u Beogradu“, *Jevrejski almanah 1954*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1954, str. 150–152.
- Кољанин Милан, Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941, Институт за савремену историју, Београд, 2008.
- Kovačević Božidar, „O Jevrejima u Srbiji (od XVIII do početka XX veka)“, *Jevrejski almanah 1959–1960*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1960, str. 105–112.
- Lebl Ženi, *Do „konačnog rešenja“: Jevreji u Beogradu 1521–1942*, Beograd, 2001.
- Mihailović Milica, Radovanović Vojislava, *Životni ciklus–običaji kod Jevreja*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1998.
- Nedomački Vidosava, *Judaizam*, (u rukopisu) Beograd, 1968.
- Nikolova Maja, „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 73–82.
- Obradović Mirjana, „Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji 1927–1941. godine“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 252–262.
- Perović Latinka, „Modernost i patrijarhalnost kroz prizmu državnih ženskih institucija: Viša ženska škola (1863–1913)“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 141–161.
- Поповић Небојша, Јевреји у Србији 1918–1941, Институт за савремену историју, Београд, 1997.
- Познати српски лекари, Београд, 2005.

- Rakić Vesna, „Jevrejske škole u Beogradu do 1941“, *Zbornik 6*, Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1992, str. 326–358.
- Romano Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980.
- Sindik Dušan, „O jevrejskim školama u Beogradu u XIX veku“, *Jevrejski almanah 1961–1962*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1962, str. 98–105.
- Споменица Јеврејског женског друштва, На дан педесетогодишњице од оснивања (1874–1924), Beograd, 1924.
- Споменица госпође Естире Ш. Русо, На дан прославе 32 године просветног, националног и хуманог рада, Beograd, 1924.
- Šlang Ignjat, *Jevreji u Beogradu*, Beograd, 1926.
- Tajtacak David, *Beogradsko-srpski Jevreji i njihova zanimanja do II svetskog rata* (u rukopisu).
- Трговчевић Љубинка, Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку, Историјски институт, Beograd, 2003.
- Trgovčević Ljubinka, „O studentkinjama iz Srbije na stranim univerzitetima do 1914. godine“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 83–100.
- Trnavac Nedeljko, „Indiferentnost prema školovanju ženske dece u Srbiji 19. veka“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 55–72.
- Urbah Hinko, „Položaj jevrejske žene“, *Jevrejski almanah Saveza rabina SHS*, Vršac, 1927, str. 64–74.
- Vajs Edita, „Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah 1957–1958*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1958, str. 149–155.
- Veselinović Jovanka, „Jevrejska žena u Beogradu od druge polovine 19. veka do Drugog svetskog rata“, *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, str. 485–495.
- Vidaković Krinka, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Знаменити Јевреји Србије, Савез јеврејских општина Србије, Beograd, 2011.
- Židovi na tlu Jugoslavije (katalog izložbe), Zagreb, 1988.

Tamara Spasojević

**EDUCATION AND CULTURAL EMANCIPATION
OF JEWISH WOMEN IN SERBIA FROM THE SECOND HALF
OF THE XIX CENTURY UNTIL 1941**

SUMMARY

The paper presents an overview of cultural development and education of Jewish women in Serbia from the second half of the XIX century until 1941. The purpose of the paper is to present the endeavor of Jewish women to emancipate despite the conflict with traditional values of the patriarchal environment in which they lived. The paper examines the elementary, secondary and university education of Jewish women, paying special attention to activities of the Organization of Jewish Women of Belgrade as the first women's organization in Serbia, which takes the credit for establishing of the Women's Occupational School and the general education of Jewish women. The paper presents short biographies of women who, through their personal example and efforts, set the course for emancipation of many Jewish women: Jelena de Majo, Estira Kalmić-Ruso, Paulina Lebl-Albala, Olga Alkalaj...